

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ.....	15
Ana Kaynaklar.....	17
Araştırma Eserler.....	20

I. BÖLÜM

KARADENİZ'İN TARİHİ COĞRAFYASI.....	23
Kavramsal Çerçeve: Coğrafi Açıdan	
Karadeniz ve Çevresinin Tarihi.....	23
Karadeniz'e Verilen İsimler ve Fiziksel Yapısı.....	23
Karadeniz Kıyı Coğrafyasındaki	
Eski Uygarlıkların Kısa Tarihi.....	39
Türklerin Karadeniz'e Gelişleri ve	
11.Yüzyıla Kadarki Hâkimiyetleri.....	55
Avrupa Hunları.....	56
Avarlar.....	61
Bulgarlar.....	64
Hazarlar.....	70
Peçenekler.....	77
Uzlar/Torklar.....	86

II. BÖLÜM

KUMAN-KIPÇAKLARIN TARİHİ.....	91
Kuman-Kıpçaklar ve Karadeniz'e Göçleri.....	91
11-13. Yüzyıllarda Karadeniz'e Kıyı	
Devletlerin Siyasi İlişkileri.....	116

III. BÖLÜM

11-13. YÜZYILLAR ARASINDA KARADENİZ

TİCARETİNİN ÖNEMİ.....	143
Tarihi Süreç İçerisinde Karadeniz'in Kuzeyinde Türklerin Ticari Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış	143
11-13. Yüzyıllarda Kıpçakların Ekonomik Güç Oluşumu	143
Kıpçakların Şehirleşme Süreci ve Ticaret	196

IV. BÖLÜM

KARADENİZ TİCARETİNDEKİ KAVRAMLAR,

ÜRÜNLER VE MESLEKLER.....	223
Kıpçakların Ticaret Dili: Sözlüklerdeki Ticari Kavramlar	223
Kıpçakların Ticari Zenginliği: Ticarete Yön Veren Ürünler	233
Kürk Ticaretinin Kıpçak Ekonomisindeki Yeri	236
Kıpçakların Köle Ticaretindeki Rolü.....	239
Kıpçaklarda Hayvan Ticareti.....	252
Kıpçakların Yiyecek ve İçecek Ticareti.....	257
Kıpçaklarda Giyim ve Kuşamlar	270
Kıpçakların Gizli Hazinesi Olan Madenler ve Değerli Taşlar.....	279
Kıpçakların Ticari Yaşamında Üretimin Rolü: Meslekler	281

SONUÇ	289
KAYNAKÇA.....	297
EKLER.....	335
DİZİN.....	345

ÖNSÖZ

Tarihi süreç içerisinde Türkistan sahasından Avrupa içlerine kadar uzanan geniş koridor topluluklar için kıymetli sahalardan başında gelmekteydi. Bu koridorun özellikle en kıymetli sahalardan olan Karadeniz, tarihin en erken dönemlerinden itibaren toplulukların kat ettiği bir saha olmasının yanı sıra ticaret sayesinde bir köprü vazifesi görmektedir. Bozkır halklarının, bu koridor boyunca ilerleyen konargöçer topluluklara yön gösterdiği kabul edilmektedir. Karadeniz'in kuzeyi ya da Doğu Avrupa olarak adlandırılan bu koridor hem önemli bir konumda bulunması sebebiyle hem de birçok devlete ve topluluğa ev sahipliği yapmasından dolayı stratejik olarak ön plana çıkar. Karadeniz, yalnızca kendi ekonomik kaynaklarıyla değil, aynı zamanda stratejik konumunun avantajıyla doğu ile batı arasında önemli bir ticaret merkezi işlevi görmüştür. Bölge; doğudan İpek Yolu aracılığıyla gelen tüccar ve malların, güneyden Anadolu, Arap ve İran coğrafyaları üzerinden ulaşan ticaret unsurlarının, kuzeyden ve batından ise Bizans, Avrupa ve Rus menşeli ürünlerin kesişim noktası haline gelmiştir. Bu çok yönlü etkileşim, Karadeniz'i bölgesel ve uluslararası ticaretin buluşma noktası haline getirmiştir. Karadeniz'e gelen tüccarlar sayesinde hem ürün çeşitliliği artmış hem de sosyal ve kültürel alışverişlerde hız kazanmıştır. Ekonomik anlamda hızlı bir yükselişe geçen Karadeniz ticareti, bu stratejik bölgede hakimiyet kurma yönündeki mücadeleleri beraberinde getirmiştir. Ticaretin toplulukları ve devletleri sadece ekonomik

olarak değil diğer alanlarda da iş birliğine ya da mücadeleye sürüklediği görülmektedir.

Çalışmada öncelikle Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine göç etmelerinden evvelki bölgenin durumu ve ardından onların göçlerindeki sebepleri ele alınmıştır. Bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak alt yapısı, üstlendiği rolü ve bölgedeki ticari ilişkilerin hem dünya hem de Kuman-Kıpçaklar açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ticaretin Kuman-Kıpçaklar açısından taşıdığı önemin yanı sıra, bu ticaretin onları ekonomik ve kültürel bakımdan nasıl ve hangi yönlerde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine gelmesi hem bölge nüfusu hem de ekonomik ve sosyal anlamda da hareketliliğe katkı sağlamıştır. Konargöçer Türk topluluklarından biri olan Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyine yerleşerek bu bölgedeki uluslararası ticaret ağlarına hâkim olması ve buradaki ticaretin canlandırılarak önemli gelir elde etmelerindeki kapsam ve nitelikleri irdelenerek bu faaliyetlerin ekonomik ve sosyal hayatta uygulama alanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu ticari faaliyetler, Karadeniz coğrafyasındaki Türk toplulukları ile Bizans, Rus, Gürcü, Venedik ve Ceneviz gibi diğer toplulukların arasındaki sosyalleşmenin ve kaynaşmanın aracısı olmuştur. Ticaret, sadece devletlerin kalkınmasına değil, bunun yanında şehirlerin ve bölgesel yapının gelişmesine doğrudan katkı sağlamıştır. Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Saksin, Kerson ve Suğdak şehirlerindeki ticari faaliyetlerde Kıpçakların zenginleşmesine yol açmıştır.

Çalışmanın düzenli ve özenli olmasında bilgi birikimleriyle yol gösteren, teşvik eden ve hatalarımı düzeltmemde yardımcı olan başta değerli hocalarım Prof. Dr. Üçler Bulduk'a, Prof. Dr. Saadetin Yağmur Gömeç'e, Prof. Dr. Mustafa Gökçe'ye, Prof. Dr. Süleyman Özbek'e, Prof. Dr. Hasan Işık'a, Prof. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu'na ve Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu'na teşekkürü

bir borç bilirim. Ana kaynaklara ulaşma ve çevirileri için desteklerini sunan kıymetli Prof. Dr. Tülay Yürekli'ye, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Korkmaz'a, Dr. Umut Yolsever'e, Dr. Mehmet Önder Duran'a, Arif Ozan Altun'a ve Hakan Aydın'a zaman ayırdıkları için şükranlarımı sunarım. Çalışmanın zenginleşmesi için Türk Tarih Kurumu'ndaki eserlerden faydalanmamı sağlayan sevgili ağabeyim Mehmet Esgin'e minnettarım. Çalışmanın gözden geçirilmesine ve önerileriyle katkı sunan sevgili arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Akbaba'ya, Halil Can Akgün'e, İsmail Hulusi Şenyıl'a, Fatih Çağlar'a, Efe Okçu'ya ve Sıla Nisa Ünal'a teşekkür ederim. Desteklerinden dolayı İstanbul Ticaret Odasına saygılarımı sunarım. Akademik olarak gelişmemi sağlayan Genel Türk Tarihi Araştırmaları ve TÜRKAV Kamu Yönetimi ve Sosyal Bilimler Dergileri ile editör kurullarına güvenleri adına şükranlarımı sunarım. Maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan, annem Sürmeli Yıldız'a, babam Yusuf Yıldız'a ve kardeşim Özgür Ozan Yıldız'a minnettarım. Sabrı ve desteğinin yanı sıra gönül zenginliğiyle beni çalışmak için teşvik eden kıymetli kız arkadaşım Esra'ya teşekkür ederim. Zaman zaman eleştirilere karşı beni savunan ve destek olan ailemin kıymetlilerine de müteşekkirim.

Onur YILDIZ

Ankara, 2026

GİRİŞ

Tarih boyunca Türkistan'dan Avrupa içlerine uzanan Karadeniz'in kuzey güzergâhı hem kültürel etkileşimlerin hem de ticaret yollarının kesişim noktası olarak bölgesel aktörler açısından stratejik bir değer taşımıştır. Tarihin erken dönemlerinden itibaren farklı toplulukların geçişine sahne olan bu geniş saha, yalnızca bir hareket alanı değil, aynı zamanda ticaret yoluyla sosyoekonomik etkileşim merkezlerinden biri olmuştur. Bozkır kökenli topluluklar tarafından yoğun şekilde kullanılan bu rota, ilerleyen süreçte hem siyasi hem de ekonomik bakımdan vazgeçilmez bir konuma yükselmiştir. Konargöçer Türk toplulukları için Doğu Avrupa veya Karadeniz'in kuzey bölgesi çoğu zaman ilk göç edilen yerlerden biriydi. Kuman-Kıpçaklar ise bu bölgenin 11. ve 13. yüzyıllar arasında başat aktörlerinden olmuştur.

Bu çalışmanın temel gayesi, Karadeniz'in tarihsel adlandırmaları, fiziki coğrafi özellikleri ve Türk topluluklarının bölgeye yönelimlerini ele alarak, söz konusu göç hareketlerinin Karadeniz havzasının siyasal yapısı, toplumsal düzeni ve ekonomik dinamikleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türk varlığının Karadeniz'in kuzey kıyısına uzanan tarihsel serüveni; Avrupa Hunları ile başlayıp Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar ve nihayetinde Kuman-Kıpçaklara kadar uzanan çok katmanlı bir süreç çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kuman-Kıpçakların

bölgeye yönelik hareketleri ve yerleşmeleri, kökenleri ile birlikte tarihsel bağlamda değerlendirilmiştir. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyinde varlık gösteren Kuman-Kıpçakların uluslararası ve bölgesel ticari faaliyetlerini, bu faaliyetlerin siyasi, sosyal ve ekonomik yansımalarıyla birlikte değerlendirmektedir. Karadeniz coğrafyası, yalnızca stratejik bir geçiş alanı olmakla kalmayıp aynı zamanda ticaret yollarının kesişim noktası olması sebebiyle birçok siyasi aktörün ekonomik rekabetine sahne olmuştur. Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyindeki etkileri, "Deşt-i Kıpçak" adıyla kavramsallaşarak kalıcı bir nitelik kazanmış; bu topluluğun Bizanslılar, Rus knezlikleri ve Gürcüler gibi bölgedeki diğer siyasi yapılarla olan ilişkileri siyasal, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla incelenmiştir. Ayrıca Kuman-Kıpçakların kurduğu Şarukan, Sugrov ve Balin gibi şehirlerin yanı sıra, daha önce kurulmuş olan Kırım, Kerson, Suğdak ve Saksın gibi önemli ticaret merkezlerindeki ekonomik faaliyetler analiz edilmiştir. Kuman-Kıpçakların ticaretinde öne çıkan kavramlar, ticarete konu olan ürünler ve bu faaliyetlere katılan meslek gruplarına da yer verilmiştir. Literatürde bu konunun kısmen ele alınmış olması, mevcut bilgilerin dağınık ve yüzeysel kalması, söz konusu döneme ve bölgeye özgü bütüncül bir analiz yapılmamış olması, bu çalışmayı alana katkı sağlayacak özgün bir girişim haline getirmiştir. Bu doğrultuda, Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde şekillenen uluslararası ve bölgesel ticaret ağlarındaki rolleri kapsamlı biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma hazırlanırken bu sahanın siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ilgili birbirinden farklı toplumlara ait kaynaklar, araştırma eserler ve arkeolojik verilerden istifade edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında, sistematik biçimde mevcut bilgi birikimleri karşılaştırmalı olarak analiz

edilmiş ve Kuman-Kıpçakların ticari faaliyetlerine dair daha geniş bir perspektif sunulması hedeflenmiştir.

Ana Kaynaklar

Araştırmada ilk olarak Karadeniz ve çevresine ilişkin tarihsel ve coğrafi bağlamı ortaya koyan temel kaynaklar ile modern araştırma literatüründen faydalanılmış, daha sonra bölgede etkili olmuş topluluklara dair siyasi, sosyal ve ekonomik bilgileri içeren çalışmalardan istifade edilmiştir. Kuman-Kıpçakların isim, köken, siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarıyla alakalı olan pek çok kaynak, araştırma eser, makaleler ve arkeolojik veriler çalışmaya katkı sunmuştur.

Karadeniz'in ismi ve bölgenin erken dönemleriyle ilgili *Herodot* ve *Strabon* gibi önemli tarihi kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bunun dışında bölgeyle bir şekilde irtibat kuran birbirinden farklı topluluklar olmuştur. Bu topluluklar tarafından Karadeniz'e kendi dillerine uygun isimler verdikleri olmuştur. Karadeniz'in tarihi ile ilgili kuşkusuz en uzun süre bu coğrafyaya yakın konuma sahip olan Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'dur. Bizans'ın Hazar, Peçenek ve Kuman-Kıpçak gibi Türklerle ilişkilerinin yanı sıra Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Ruslarla siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri de bölgesel anlamda dikkate değerdir. Çalışmada ağırlıklı olarak Bizans'ın Rus ve Kuman-Kıpçaklarla olan ilişkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Bizans kaynakları arasında *Konstantin Porphyrogenitus*'un ve *Anna Komnena*'nın kaleme aldığı eserlerin yanı sıra ayrıca dönemin diğer kaynaklarından olan *Ioannes Kinnamos*, *Georgios Akropolites*, *Mikhael Attaleiates*, *Nikephoros Bryennos*, *Niketas Khoniates*, *Prokopius* gibi ana kaynaklar kullanılmıştır.

Karadeniz ve bölgedeki Türklerle ilgili olarak Arap ve Fars kaynakları da çalışmayı zenginleştirmiştir. Karadeniz bozkır halklarının yanı sıra, Arap ve Fars toplulukları açısından da